

УДК 159.923.3: 616.89-008.486: 159.922.8
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-1.12>

Г. О. Найдьонова

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної психології та медицини
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

С. Г. Нечипоренко

студент факультету спеціальної та інклюзивної освіти
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ДИСГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представлено дослідження особливостей дисгармонійного розвитку юнаків на прикладі акцентуацій характеру. На основі теоретичного аналізу джерел розкрито сучасні уявлення про дисгармонійний розвиток у психологічній науці. Визначено, що у юнацькому віці дисгармонійний розвиток тісно пов'язаний із основними новоутвореннями цього віку – рефлексією, самосвідомістю, життєвим та професійним самовизначенням. Тому у юнаків дисгармонії особистості проявляються як в особистісній сфері (неадекватність самооцінки і оцінки інших, несформованість вікових новоутворень, викривлення рефлексії), так і у соціально-професійній сфері (нереалістичність планів на майбутнє, невідповідність особистості професії або часті зміни; неадекватність спілкування та висновків).

На емпіричному рівні встановлено особливості дисгармонійного розвитку у юнаків на прикладі акцентуацій характеру. Виявлено, що 79% юнаків мають акцентуації характеру різного типу: переважає циклоїдний, лабільний та астено-невротичний. Лише у 37% юнаків констатують змішані типи, у решти 63% – одна акцентуація. Найчастіше зустрічаються гіпертимно-демонстративний, гіпертимно-циклоїдний та циклоїдно-лабільний типи.

Встановлено особливості рівня сформованості рефлексії та адекватності самооцінки у групах юнаків із вираженими акцентуаціями характеру та без виражених характерологічних загострень. У статті розкривається зв'язок між рівнем самооцінки та рефлексії й наявністю акцентуованих рис характеру. Здійснено порівняльний аналіз розповсюдженості акцентуацій характеру, рівня рефлексії та адекватності самооцінки залежно від року навчання. З'ясовано, що у учнів дев'ятих та десятих класів домінуючою є лабільна акцентуація, а в одинадцятих – циклоїдна. Виявлено спад рівня сенситивності у учнів десятих класів порівняно з учнями дев'ятих класів. Отримані результати стали підґрунтям для розробки рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з юнаками з різними типами акцентуацій, що включають профорієнтаційну роботу, розвиток рефлексії, налагодження міжособистісних стосунків.

Ключові слова: дисгармонія, акцентуації характеру, юнак, особистість, рефлексія, самооцінка.

Постановка проблеми. В юнацькому віці молода людина стикається з необхідністю зробити вибір, обрати напрям свого життєвого шляху. Для цього їй потрібно дати собі відповідь на запитання: «Хто я? Чого я хочу в цьому житті?». Інакше кажучи, проблема особистісного та професійного самовизначення є надзвичайно гострою для цього вікового періоду. У сучасному світі на шляху до розв'язання цього питання може виникнути багато перешкод, зокрема особистісного характеру. Процес особистісного та соціального становлення може мати різний перебіг, зокрема і з виникненням дисгармоній у розвитку особистості. Однією з форм таких дисгармоній є загострення певних рис характеру – акцентуації характеру [5], які багато в чому визначають поведінку і позицію в житті. При цьому акцентуації характеру можуть навіть допомогти юнаку у виборі професії, саме тому важливо помітити, попередити або скеру-

вати у правильному напрямі прояви дисгармонійного особистісного розвитку.

Проблемами дисгармонійного розвитку займалися В.М. Бехтерєв, П.Б. Ганнушкін, О.В. Кербіков, Г.К. Ушаков, А.Є. Лічко, К. Леонгард, А. Мілтс, В. Лебединський та інші. Дослідження чинників такого розвитку проводилися Б.Т. Дем'яненком, О.З. Запухляк, І.С. Заставною, В.І. Кротенко, А.А. Марченко, Г.О. Найдьоновою та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальній психології «дисгармонія особистості» розглядається як часткове або повне порушення принципу гармонійності у її розвитку. Причому часткова дисгармонія пов'язується з дефіцитарністю емоційної сфери; повна – з нервово-психічними захворюваннями [цит. за 31]. Таку дисгармонійність розглядають у різних аспектах: в контексті проблеми соціальної адаптації (О.І. Захаров, Л.С. Співаковська та ін.); відносин із

оточуючим світом, іншими людьми, самим собою (О.А. Донченко і Т.М. Титаренко) тощо.

У психіатрії, клінічній та спеціальній психології поняття «дисгармонійний розвиток» розглядається в межах проблеми дизонтогенезу як один із видів порушення розвитку за В.В. Лебединським. Дисгармонійність тоді стосується не стільки психіки взагалі, скільки характеру та емоційно-вольової сфери [7].

Дисгармонійність є основною ознакою розладів особистості, при яких діагностується надмірна вираженість одних психічних властивостей і недорозвиток інших. Це може бути надмірна емоційна вразливість і збудливість при слабкості вольового контролю за поведінкою; егоцентризм, надмірні домагання за відсутності реальних здібностей, можливостей тощо. Вказані властивості деякою мірою проявляються і у нормальній в психічному відношенні особистості, але у неї вони представлені збалансовано [10].

Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, В.М. Піскун вважають визначальною у дисгармонійному розвитку недостатність та дисгармонійність емоційно-вольової й мотиваційної сфер особистості при відносній збереженості інших сфер. Поєднання розладів динаміки емоційної сфери (підвищеної збудливості, інертності, переважання негативних емоцій) спричиняє конкретні варіанти дисгармонійного розвитку особистості, передусім, це невротичний та психопатичний розвиток [11].

К. Роджерс розглядав дисгармонію особистості з позицій невротичного розвитку особистості. Одним із чинників, що призводять до дисгармонії він називає ригідність [12]. Л.І. Божович та Л.С. Славина до таких чинників відносять конфлікт між безпосередніми несвідомими проявами суб'єкта і значущими для нього соціальними потребами. Це викликає афект неадекватності, закріплення неадекватних форм поведінки, що перетворюються на відповідні якості особистості [2]. К. Хорні вивчала особливості структури гармонійної та дисгармонійної особистості та виявила, що соціально дезадаптовані люди відрізняються від гармонійних різним ставленням до себе та інших (суспільне у перших, егоїстичне – у других), різним співвідношенням внутрішньо-психічних компонентів (самооцінки і домагань), різною характеристикою емоційної сфери (постійна незадоволеність собою і оточуючими, поганий настрій, пригніченість, тривожність у людей з дисгармонійною структурою особистості) [цит. за 9].

У межах проблеми дисгармонійного розвитку виділяється також патологічне формування особистості, викликане несприятливими умовами виховання, тривалою психотравмувальною ситуацією в сім'ї (А.Є. Лічко, В.В. Ковальов).

У психологічній літературі в межах проблеми гармонійності – дисгармонійності характеру доволі

широко використовується поняття «акцентуація характеру» (К. Леонгард, Г. Шмішек, А.Є. Лічко та ін.). Акцентуація характеру – це особливість характеру, що знаходиться в межах клінічної норми, при якій окремі риси надмірно посилені, внаслідок чого виявляється вибіркова уразливість відносно одних психогенних впливів при збереженні достатньої стійкості до інших. Акцентуація характеру хоч і є крайнім варіантом норми, однак за певними характеристиками схожа з розладами особистості. Згідно з МКХ-10 акцентуація класифікується як одна з проблем, пов'язаних із труднощами підтримки нормального способу життя [5]. Інакше кажучи, акцентуація розглядається як дисгармонійність розвитку особистості, що виявляється в окремих рисах та зумовлює підвищену уразливість особистості стосовно певних дій, ускладнюючи її адаптацію до повсякденних ситуацій.

Найбільш відомими сьогодні є класифікації К. Леонгарда та А.Є. Лічка. Різниця між ними полягає в тому, що перший вивчав властивості акцентуованих рис із позиції їхньої сталості та ригідності, тобто зі сторони патології, другий – в динаміці їхнього розвитку і перетворень – норми.

За визначенням К. Леонгарда, акцентуації характеру – це надзвичайне підсилення окремих рис характеру, за якого наявні відхилення в психології й поведінці людини, що не виходять за межі нормативної поведінки, але межують з патологією [6]. На думку А.Є. Лічка, акцентуації характеру – це крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, наслідком чого вибірково уразливість відносно певного роду психогенних впливів при добрій стійкості до інших [5].

Типи акцентуацій характеру схожі й частково збігаються з типами психопатій. Відмінності між ними ґрунтуються на діагностичних критеріях П.Б. Ганнушкіна – О.В. Кербікова. При акцентуації може не бути жодної з цих ознак: ані відносної стабільності характеру протягом життя, ані тотальності його проявів у всіх ситуаціях, ані соціальної дезадаптації як наслідку тяжкості аномалії характеру. Одразу не буває відповідності всім цим трьома ознакам психопатії. Порушення адаптації, точніше, соціальна дезадаптація, у випадках психопатій зазвичай проходить через весь підлітковий період.

Виділяють також додатковий критерій [8]. Під час психопатій декомпенсації, соціальна дезадаптація виникають від будь-яких психічних травм, в різних ситуаціях, без будь-яких підстав і без видимої причини. При акцентуації порушення виникають тільки при певних психотравмувальних ситуаціях, лише тоді, коли вони адресуються до «місця найменшого опору», до «слабкої ланки» даного типу характеру. Інші труднощі, що

не зачіпають «ахіллесової п'яти», не призводять до порушень і переносяться стійко. При кожному типі акцентуації є властиві йому, відмінні від інших типів, «слабкі місця».

Виникнення акцентуацій характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу комплексу спадкових, психологічних і соціальних факторів [5; 8].

Зазвичай акцентуації розвиваються в період становлення характеру у підлітковому віці і, за словами А.Є. Лічка, з дорослішанням повинні зникнути або перетворитися на психопатії [8].

Як відомо, юнацький вік – це період активної рефлексії, становлення стійкої «Я-концепції» та побудови планів на майбутнє. Якщо акцентуації проявилися у підлітковому віці, то дуже імовірно, вони залишать свій слід у особистості, на ідеалах, досвіді та самооцінці, почуттях, життєвому виборі. За таких вікових особливостей прояви акцентуованих рис характеру можуть негативно позначитися на процесі життєвого самовизначення і самореалізації юнацтва, зокрема, утруднюючи виконання ними певних значущих видів діяльності, призводити до виникнення проблем адаптації у середовищі [цит. за 13].

За даними Г.М. Дубчак, у близько третини студентів відсутні виражені акцентуації характеру; у 65 % проявляються один-три типи, а в незначній частині – чотири-вісім типів акцентуацій характеру. Наведені нею дані дозволяють говорити про те, що значна частина студентів вищих та середніх навчальних закладів можуть мати проблеми в спілкуванні і навчанні та потребувати психологічної допомоги, а в майбутньому – мати проблеми у виконанні своїх професійних обов'язків, оскільки вони належать до соціономічних професій [4].

Аналіз досліджень дає змогу виокремити основні проблеми, до яких може призвести «байдужість» до акцентуацій: неадекватність самооцінки і оцінки інших; проблеми у професії, невідповідність особистості професії або часті її зміни; неадекватність спілкування та висновків; викривлення рефлексії.

Так, гіпертими можуть активно допомагати вчителю, бути лідерами у шкільних колективах. Це надалі може сприяти вибору професії, пов'язаної з постійним спілкуванням, службою побуту, менеджментом. В той же час при загостренні акцентуації, це може призвести до частої зміни у виборі професії, «незручності» для колективу тощо. Для демонстративного типу характерний егоцентризм, жага бути в центрі уваги, завзятість, ініціативність, комунікабельність. За правильного спрямування цей тип осіб може досягти великих успіхів у навчанні, на сцені або в діяльності, пов'язаній із самовираженням і визнанням. За неправильного – стає важким у спілкуванні істероїдом, симулянтом, мізантропом.

Мета статті – виявити особливості дисгармонійного розвитку в юнацькому віці на прикладі акцентуацій характеру.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі школи I–III ступенів № 58 Шевченківського району м. Києва, школи I–III ступенів № 270 Деснянського району м. Києва, Кловського ліцею іноземних мов № 77 м. Києва. У дослідженні взяли участь 128 осіб юнацького віку: 76 юнок і 52 юнаки, віком від 15 до 17 років.

Діагностичний інструментарій дослідження: Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуацій характеру (А. Лічка, С. Подмазін) (МПДО), опитувальник «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд), «Тест на виявлення темпераменту» Г. Айзенка.

Для виявлення акцентуацій характеру у юнаків було застосовано Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуацій характеру А. Лічка, С. Подмазіна (МПДО). Отримані результати дозволили констатувати, що у 79% юнаків наявні певні акцентуації характеру.

Як показують отримані результати, у юнаків домінують циклоїдний (30%) і лабільний (29%) типи акцентуацій характеру. Для циклоїдних підлітків характерна зміна фаз настрою. Субдепресивна проявляється апатією і дратівливістю, у цій фазі «ахіллесовою п'ятою» стає корінна ломка життєвого стереотипу. У циклоїдних підлітків місця «найменшого опору» різні в субдепресивній фазі та в період підйому. Голова риса лабільного типу – крайня мінливість настрою, що змінюється дуже часто та надмірно круто від незначних і непомітних для оточуючих приводів.

Таблиця 1

Типи акцентуації характеру у юнаків за результатами «Модифікованого опитувальника для ідентифікації типів акцентуацій характеру» (у %)

	Гіпертимний	Циклоїдний	Лабільний	Астено-невротичний	Сензитивний	Тривожний	Інтровертований	Збудливий	Демонстративний	Нестійкий
9	22	22	37	25	29	7	14	14	14	7
10	19	20	25	14	11	17	15	10	20	7
11	17	44	26	26	8	23	23	17	8	

Третє місце за розповсюдженістю у юнаків нашої вибірки займає астено-невротичний тип (23%). Головними рисами астено-невротичного типу є підвищена втомлюваність, дратівливість і схильність до іпохондричності.

Через те, що особистості може бути притаманна не одна особливість характеру, а в результаті

проявитися не одна акцентуація, то, на думку А.Є. Лічка, можна діагностувати змішані типи [5]. Але це не суперечить тому, що особистості при- таманна окрема акцентуація, тому ми проводили підрахунок як за кожним типом характерологічного «загострення», так і виявили змішані типи.

Найчастіше зустрічаються гіпертимно-демонстративний (7%), гіпертимно-циклоїдний та циклоїдно-лабільний (5%) типи. Лише у 37% юнаків констатують змішані типи, у решти 63% – одна акцентуація.

Для вивчення рівня сформованості рефлексії та адекватності самооцінки було використано опитувальник «Хто я?» М. Куна, Т. Макпартленда. За результатами контент-аналізу тверджень про себе, юнаки, описуючи себе, в основному, зазначають соціальні або сімейні ролі, не замислюючись про своє «Я», особистісні характеристики. Так, особливо у 11 класі, можна зустріти такі характеристики: «учень/иця», «дочка/син», «друг/подруга», «людина», «українець/ка».

Нами було обраховано показники рівня рефлексії для нашої вибірки. Низький рівень рефлексії виявлено у 41% юнаків; середній – у 50%; високий рівень – лише у 9% досліджуваних. На жаль, рівень рефлексії хоч і знаходиться на середньому рівні, але наближається до низького. Зазвичай на питання «Хто Я?» відповіді не торкалися особистісних якостей, особливостей характеру, не описували індивідуальний стиль поведінки, особисті характеристики або емоційне ставлення до себе. Переважно це були твердження про те, що мають, чим займаються, чого хочуть, що вказує на

низький рівень рефлексії і небажання пізнавати себе.

За цією методикою також було визначено показник «Адекватність самооцінки». Неадекватно низька самооцінка властива 12% опитаних юнаків; адекватна – 28%; неадекватно висока – 30%, нестійка – 8%, (дані, що не піддаються обробці – 22%).

Звернуло на себе увагу те, що юнаки з заниженою самооцінкою часто відзначали у себе декілька позитивних якостей, на відміну від юнаків із неадекватно завищеною самооцінкою, які не написали жодного негативного твердження про себе. Крім того, у відповідях досліджуваних часто зустрічалися питання з опитувальника МПДО, що не враховувались як прояв рефлексії. Дуже мала частина опитаних зазначили гендерно-забарвлені особистісні якості, в основному нейтральні.

У нашій вибірці досліджуваних виділено дві групи юнаків: юнаки із акцентуаціями характеру та юнаки без виражених акцентуацій. Аналіз отриманих результатів показав, що 14% акцентуованих осіб мають неадекватно низьку самооцінку, 30% – адекватну, 32% – неадекватно високу, 9% – нестійку, (дані, що не піддаються обробці – 15%). Юнаки даної групи характеризуються таким рівнем рефлексії: низький – 42%, середній – 50%, високий – 8%.

У юнаків, у яких не було виявлено акцентуацій характеру, визначено такі показники адекватності самооцінки: неадекватно низька – 4%, адекватна – 12%, неадекватно висока – 37%, (дані, що не піддаються обрахунку – 47%). Нестійкої самооцінки не було виявлено. Також низький рівень рефлексії

Таблиця 2

Порівняння показників самооцінки та рефлексії у групах юнаків з акцентуаціями та без акцентуацій

Показник	Група	Середній ранг	Сума рангів	Манн-Вітні U	Рівень значимості
Адекватність самооцінки	А	38,18	954,5	629,500	0,156
	Б	46,35	2873,5		
Рефлексія	А	33,14	828,5	503,500	0,001**
	Б	53,31	3731,5		

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляції шкал МПДО та методики «Хто Я?» для вибірки юнаків

	Гіпертимний	Циклоїдний	Лабільний	Астено-невротичний	Сензитивний	Тривожний	Інтровертований	Збудливий	Демонстративний	Нестійкий
Адекватність самооцінки	0,222*	0,101	0,118	0,037	-0,033	0,145	-0,033	0,130	0,293*	0,084
Рівень рефлексії	0,099	0,178	0,139	0,202*	0,199*	0,333**	0,014	0,255**	0,202*	0,220*

* значення достовірні ($p \leq 0,05$)

** висока достовірність значень ($p \leq 0,01$)

властивий 68% досліджуваних даної групи, середній – 29%, високий – 3%.

Для підтвердження даних, отриманих за допомогою якісного аналізу, було застосовано критерій Манна-Вітні (усі статистичні обчислення було здійснено за допомогою програми SPSS 15.0).

Як видно з таблиці 2, значимих розбіжностей за показниками адекватності самооцінки між групами юнаків не виявлено. За показниками рефлексії, навпаки, виявлено значимі розбіжності: рівень рефлексії у акцентуованих юнаків вище, ніж у юнаків, у яких немає акцентуації характеру. Можливо, це пояснюється тим, що акцентуованих юнаків більшою мірою цікавить власна особистість через періодичний «вихід за рамки» загальноприйнятих норм. Акцентуації ніби штовхають особистість за межі соціальних норм і саме ці «удари» й викликають цікавість до себе. Якщо врахувати, що домінуючими типами акцентуації є циклоїдний та лабільний, що характеризуються змінами настрою, то юнаки можуть намагатися з'ясувати причини його коливань на основі самоспостереження, самоаналізу тощо. Все це може призвести до підвищення зацікавленості собою і запустити у юнаків активну рефлексію.

Для визначення зв'язку між типами акцентуацій та рівнем самооцінки й рефлексії у юнаків нашої вибірки було проведено кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту r Спірмена.

Додатні кореляції існують між шкалою «адекватність самооцінки» та гіпертимним типом акцентуації ($p \leq 0,05$) і демонстративним типом ($p \leq 0,05$).

Показник рівня рефлексії має додатні кореляційні зв'язки з астено-невротичним ($p \leq 0,05$), сенситивним ($p \leq 0,05$), тривожним ($p \geq 0,001$), збудливим ($p \geq 0,001$), демонстративним ($p \leq 0,05$) і нестійким ($p \leq 0,05$) типами акцентуацій характеру. Це говорить про те, що підвищення рівня рефлексії пов'язане із загостренням зазначених рис характеру. Крім того, було виявлено позитивний кореляційний зв'язок між показниками адекватності само-

оцінки та рівнем рефлексії ($r = 0,429$, $p \geq 0,001$). Інакше кажучи, підвищення рівня рефлексії тягне за собою підвищення рівня адекватності самооцінки і навпаки.

Для того щоб відшукати зв'язок між особистісними особливостями, було проведено кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту r Спірмена у двох виділених нами групах юнаків. Як показує таблиця 4, при наявності виражених акцентуацій характеру показник рівня рефлексії не має значимих кореляційних зв'язків із типами акцентуацій. Проте між показником «адекватність самооцінки» та сенситивним ($p \leq 0,05$) й інтровертованим ($p \leq 0,05$) типами наявні від'ємні кореляції; додатні – з демонстративним типом ($p \leq 0,05$).

При відсутності виражених акцентуацій характеру навпаки показник рівня адекватності самооцінки не має значимих кореляцій із рисами характеру. Показник же рефлексії має додатні кореляційні зв'язки з гіпертимним ($p \leq 0,05$), лабільним ($p \leq 0,05$), тривожним ($p \leq 0,05$) та збудливим радикалом характеру. Також виявлено, що цій групі наявна позитивна кореляція між показником рівня рефлексії та адекватності самооцінки ($r = 0,757$, $p \geq 0,001$). Тобто при виражених акцентуаціях рівень рефлексії не впливає на рівень самооцінки. Це може вказувати на те, як загострення характеру вносять дисгармонію у розвиток особистості.

Як ми вже зазначали, у нашому дослідженні брали учні 9-х, 10-х та 11-х класів. Соціальна ситуація розвитку для учнів цих класів є різною, це, на нашу думку може виступати одним із чинників виникнення та закріплення акцентуацій характеру. Тому ми вирішили здійснити аналіз отриманих нами результатів відповідно до належності учнів до того чи іншого класу задля того, щоб у подальшому надати диференційовані рекомендації вчителям та батькам щодо вірних способів взаємодії із юнаками та зниження рівня стресу у них.

Як видно з таблиці 1. у додатку А серед учнів 9-х класів, найбільш розповсюдженим є лабільний

Таблиця 4

Коефіцієнти кореляції шкал МПДО та методики «Хто я?»

Типи акцентуацій	Акцентуовані юнаки		Юнаки без виражених акцентуацій	
	Адекватність самооцінки	Рівень рефлексії	Адекватність самооцінки	Рівень рефлексії
Гіпертимний	0,199	0,006	0,303	0,437*
Циклоїдний	-0,108	0,105	0,083	0,183
Лабільний	-0,018	-0,097	0,057	0,399*
Астено-невротичний	-0,203	0,017	0,156	0,120
Сензитивний	-0,284*	0,027	0,070	0,166
Тривожний	-0,128	0,138	0,277	0,442*
Інтровертований	-0,336**	-0,210	0,312	0,359
Збудливий	-0,138	0,140	0,319	0,454*
Демонстративний	0,307*	0,146	0,089	0,299
Нестійкий	-0,004	0,198	-0,031	-0,068

* значення достовірні ($p \leq 0,05$)

** висока достовірність значень ($p \leq 0,01$)

тип (37%), за ним сенситивний (29%), астено-невротичний (25%), гіпертимний (22%) та циклоїдний (22%).

Як свідчить таблиця 5, 5,50% учнів 9-х класів мають неадекватно високий рівень самооцінки при середньому рівні рефлексії. 10% отриманих за методикою «Хто Я?» даних нам не вдалося обробити через низький рівень рефлексії.

Як видно з таблиці 1, в учнів 10-х класів, як і в учнів 9-х, домінуючим типом акцентуації є лабільний (25%), на другому місці циклоїдний (20%) та демонстративний (20%), замикає трійку гіпертимний (19%).

Отримані дані показали, що уваги потребує спад рівня сенситивності у десятикласників порівняно з учнями 9-х класів. За словами А.Є. Лічка, сензитивний тип характерний для старшого віку [5]. Отримані ж нами результати говорять про те, що цей тип акцентуації притаманний учням 9-го класу. Для перевірки результатів нами було застосовано «Тест на виявлення темпераменту» Г. Айзенка. У даному опитувальнику є шкала нейротизму, яку можна співвіднести з лабільним, циклотимічним та інтровертованими типами акцентуацій характеру. Нейротизм – фундаментальна риса особистості, що характеризується тривожністю, страхом, швидкою зміною настрою, фрустрацією та відчуттям самотності. Вважається, що нейротичні люди гірше справляються зі стресом, схильні перебільшувати

негативну сторону певної ситуації. Найчастіше такі особистості сором'язливі і мають проблеми зі стримуванням гніву. Високий ступінь нейротизму вказує на ризик появи ряду симптомів, характерних для психічних та особистісних розладів: депресії, фобій, панічних атак, неврозів [1].

Прийнято вважати, що особистості з низьким рівнем нейротизму більш емоційно стабільні, терплячі, стресостійкі, рідше відчувають емоційну напругу. Хоча такі індивіди меншою мірою піддаються негативним емоційним впливам, це не означає, що для них характерний високий рівень позитивних переживань [3].

Як видно з табл. 6, в учнів 9-го класу рівень нейротизму балансує між високим і середнім, тобто менш стійким до стресорів, а в учнів 10-го – високого рівня нейротизму немає зовсім.

Отже, можна припустити, що рівень нейротизму підсилює загострення рис неповноцінності, вразливості, сором'язливості. Це й призвело до підвищення рівня усвідомленості моральності вчинків, що і характеризує сензитивний тип. Тобто рівень нейротизму може впливати на рівень прояву сензитивного типу акцентуації. Як відомо, люди з сензитивним типом акцентуації дуже вразливі, характеризуються почуттям власної неповноцінності, боязкістю, сором'язливістю. Часто в підлітковому віці стають об'єктом глузу. Вони легко здатні виявляти доброту, спокій і взаємодопомогу. Їхні

Таблиця 5

Порівняння результатів за опитувальником «Хто Я?» (у %)

Клас	Адекватність самооцінки					Рівень рефлексії		
	Адекватна	Неадекватно низький	Неадекватно високий	Нестійкий	Дані, які неможливо обробити	Низький	Середній	Високий
9	15	15	50	10	10	33	50	17
10	25	12	20	10	33	46	46	8
11	26	11	35	9	19	28	56	16

Таблиця 6

Результати за «Тестом на виявлення темпераменту» Г. Айзенка (у %)

Клас	Темперамент			Нейротизм		
	Середнє	Екстраверсія	Інтроверсія	Високий	Середній	Низький
9 клас	40	30	30	40	40	20
10 клас	60	30	10	0	70	30

Таблиця 7

Коефіцієнти кореляції шкал МПДО та опитувальника Айзенка

	Гіпертимний	Циклоїдний	Лабільний	Астено-невротичний	Сензитивний	Тривожний	Інтровертований	Збудливий	Демонстративний	Нестійкий
Темперамент	0,767**	0,192	-0,319	0,245	-0,409	-0,280	-0,347	0,374	0,371	0,340
Нейротизм	0,005	0,268	0,578*	0,327	0,379	0,406	0,134	0,632**	0,217	0,543*

* значення достовірні ($p \leq 0,05$)

** висока достовірність значень ($p \leq 0,01$)

інтереси лежать в інтелектуально-естетичній сфері, їм важливе соціальне визнання.

Для визначення взаємозв'язку між типами акцентуацій та показниками тесту Г. Айзенка було проведено кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту Пірсона. Як видно, шкала нейротизму має додатні кореляції із такими типами акцентуацій: лабільний ($p > 0,05$), збудливий ($p > 0,01$) та нестійкий ($p > 0,05$). Інакше кажучи, статистичний аналіз підтвердив отримані за допомогою МПДО результати. Як показує табл. 1, у одинадцятикласників найбільш загостреними є риси циклоїдного типу (44%); за ним йдуть лабільний (26%), астено-невротичний (26%) і сензитивний (26%) типи; а також інтровертований (23%) та збудливий (23%). За даними табл. 5., самооцінка у третини учнів 11-х класів неадекватно завищена, хоча розвиток рефлексії знаходиться на середньому рівні.

На основі результатів дослідження особливостей дисгармонійного розвитку у юнацтва було розроблено рекомендації щодо профорієнтації; роботи при навчанні та вихованні; підвищення рівня рефлексії із урахуванням особливостей соціальної ситуації розвитку у юнацькому віці.

Висновки. В юнацькому віці дисгармонійний розвиток тісно пов'язаний із основними новоутвореннями цього віку – рефлексією, самосвідомістю, життєвим та професійним самовизначенням. Тому в юнаків дисгармонії особистості проявляються як у особистісній сфері (неадекватність самооцінки і оцінки інших, несформованість вікових новоутворень, викривлення рефлексії), так і в соціально-професійній сфері (нереалістичність планів на майбутнє, невідповідність особистості професії або часті зміни; неадекватність спілкування та висновків).

Виявлено, що 79% юнаків мають акцентуації характеру різного типу: переважає циклоїдний (30%), лабільний (29%) та астено-невротичний (23%). Лише у 37% юнаків констатують змішані типи, у решти 63% – одна акцентуація. Найчастіше зустрічаються гіпертимно-демонстративний (7%), гіпертимно-циклоїдний та циклоїдно-лабільний (5%) типи.

Встановлено, що розвиток рефлексії у юнаків знаходиться на середньому рівні (50%), що межує з низьким (41%), а самооцінка є завищеною (30%). При цьому лише 28% юнаків характеризуються адекватним рівнем самооцінки, у 12% – низьким, у 8% – самооцінка нестійка. До того ж виявлено, що рівень рефлексії у акцентуєваних юнаків значимо вищий, ніж у юнаків, у яких немає акцентуацій характеру.

Показано, що за наявності виражених акцентуацій характеру в юнаків підвищення рівня самооцінки залежить від зниження таких особистісних рис як сензитивність та інтровертованість, а також від підвищення демонстративності. За відсутно-

сті виражених акцентуацій характеру підвищення рівня рефлексії пов'язане зі збільшенням гіпертимного, лабільного, тривожного та збудливого радикалу характеру. Також виявлено, що цій групі юнаків підвищення рівня рефлексії тягне за собою підвищення рівня самооцінки і, навпаки, на відміну від групи з вираженими акцентуаціями, за наявності яких рівень рефлексії пов'язаний із рівнем самооцінки.

З'ясовано, що в учнів дев'ятих і десятих класів домінуючою є лабільна акцентуація, а в одинадцятих – циклоїдна. Учні всіх класів характеризуються близьким до середнього рівнем рефлексії та завищеною самооцінкою. У десятикласників спостерігається спад рівня сензитивності порівняно з учнями дев'ятих класів. В учнів дев'ятих класів відзначено середній та високий рівень нейротизму (40%), а у учнів десятих превалює середній рівень (70%), а високого немає зовсім.

На основі отриманих результатів було розроблено рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з юнаками з різними типами акцентуацій, що включають профорієнтаційну роботу, розвиток рефлексії, налагодження стосунків із батьками та педагогами тощо.

Література:

1. Айзенк Г. Структура личности. Санкт-Петербург : Ювента ; Москва : КСП+, 1999. 464 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер. 398 с.
3. Гиппенрейтер Ю.Б., Романова В.Я. Психология индивидуальных различий. Москва : ЧеРо, 2000. 775 с.
4. Дубчак Г.М. Акцентуації характеру в контексті стресостійкості особистості Технології розвитку інтелекту. 2016. Т. 2. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_4 (дата звернення: 27.11.2019).
5. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Санкт-Петербург : Питер, 2019. 304 с.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности / пер. с нем. ; предисл. и ред. Блейхера В.М. Киев : Вища школа, 1981. 392 с.
7. Лебединский В.В. Нарушения психического развития в детском возрасте : учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 144с.
8. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1990. 197с.
9. Ластовець І.В. Психологічні чинники, що перешкоджають гармонійному розвитку особистості

- курсанта ВНЗ МВС України. *Вісник національного університету оборони України*. Вип. 3(40). 2014. С. 248–254.
10. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
11. Максимова Н.Ю., Мілютіна Е.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології : навч. посібник. Київ : НВЦ Перспектива, 1999. 432 с.
12. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. 480 с.
13. Сьянова В. Психологічні особливості прояву акцентуцій характеру в юнацькому віці. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. Львів, 2018. Т. 11. С. 253–257.

Naidonova H. O., Nechyporenko S. H. Peculiarities of disharmonious development in adolescence

The article presents the study of the peculiarities of the disharmonious development in adolescence as illustrated by character accentuations. Modern ideas about the disharmonious development in psychological science have been revealed on the basis of theoretical analysis of sources. It is determined that disharmonious development in adolescence is closely linked to the main phenomena of this age – reflection, self-consciousness, life and professional self-determination.

Therefore, disharmonies in adolescence manifest themselves both in the personality sphere (inadequacy of self-esteem, malformation of age peculiar phenomena, distortion of reflection) and in the social and professional sphere (unrealistic plans for the future, inconsistency of personality and profession etc.).

It has been revealed on the basis of empirical research that 79% of young people have character accentuations of different types: cycloid, labile and asthenic-neurotic types dominate. Only 37% of adolescents have mixed types, the remaining 63% have only one accentuation. The most common ones are hyperthymic-demonstrative, hyperthymic-cycloid and cycloid-labile types.

The level of reflection and self-esteem has been established in the groups of youth with pronounced accentuations of character and without pronounced accentuations. The article reveals the connection between the level of self-esteem and reflection and the presence of accentuated character traits. A comparative analysis of the prevalence of character accentuation, level of reflection, and self-esteem adequacy was also performed depending on the year of school study. It has been found that labile accentuation is dominant in the ninth and tenth grade students, and cycloid in the eleventh ones. A decrease in the level of sensitivity was found in students of the tenth grade compared with the students of the ninth grade.

Practical recommendations for psychological and pedagogical work with young people who have different types of character accentuation have been developed on the basis of the results. They include vocational guidance, development of reflection, establishing interpersonal relationships etc.

Key words: disharmony, character accentuation, adolescence, personality, reflection, self-esteem.